

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΣ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ
ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΕ ΑΥΤΟΝ

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η σκηνή του γκράφιτι ως μέσο εξευγενισμού στις περιοχές Μεταξουργείο και Γκάζι.
Δημιουργικές δράσεις που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο.

Ζώγα Μαρίνα του Δημητρίου

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΑΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΧΤΣΕΤΖΗΣ

ΒΟΛΟΣ 2023

Ο ΕΞΕΥΓΕΝΙΣΜΟΣ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ
ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΕ ΑΥΤΟΝ

THE GENTRIFICATION OF URBAN AREAS IN ATHENS AND THE
CONTRIBUTION OF ART TO IT

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Η σκηνή του γκράφιτι ως μέσο εξευγενισμού στις περιοχές Μεταξουργείο και Γκάζι.
Δημιουργικές δράσεις που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο.

CASE STUDY

The graffiti scene as a means of gentrification in the areas of Metaxourgeio and Gazi.
Creative actions that played an important role.

Ευχαριστίες

Η διπλωματική αυτή εργασία έλαβε μέρος από τον Μάρτιο του 2023 έως και τον Ιούνιο του 2023 στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, στο τμήμα Πολιτισμού, Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών υπό την καθοδήγηση του καθηγητή μου κυρίου Σωτήριου Μπαχτσετζή, τον οποίο θα ήθελα να ευχαριστήσω προσωπικά για τη συνεχή βοήθεια και καθοδήγηση του όπως επίσης και για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου.

Θα ήθελα ωστόσο να ευχαριστήσω τους γονείς όπως και την αδερφή μου, για την υποστήριξη που μου προσέφεραν, σε κάθε μου βήμα.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Επιβλέπων Καθηγητής
ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΧΤΣΕΤΖΗΣ

Μέλος
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ

Μέλος
ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΙΟΥΡΤΣΟΓΛΟΥ

Με ατομική μου ευθύνη και γνωρίζοντας τις κυρώσεις(2), που προβλέπονται από τις διατάξεις της παρ. 6 του άρθρου 22 του Ν. 1599/1986, δηλώνω ότι:

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας, η οποία εκπονήθηκε σύμφωνα με τον Κανονισμό Εκπόνησης Πτυχιακής Εργασίας του ΤΠΔΜΒ.

07/06/2023 Η Δηλ. ΜΑΡΙΝΑ ΖΩΓΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

«Τι είναι ο αστικός εξευγενισμός;». «Ποιος είναι ο ρόλος της τέχνης στο αστικό αυτό φαινόμενο;». «Πως και με ποιον τρόπο επιτυγχάνεται;». « Επιφέρει θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα;».

Τα ερωτήματα αυτά, αποτελούν κεντρικό πυλώνα της πτυχιακής αυτής εργασίας και τίθενται προς συζήτηση και ανάλυση. Το φαινόμενο του εξευγενισμού που έρχεται να διαφοροποιήσει τα ήδη υπάρχοντα δεδομένα και τη φήμη ενός τόπου, έκανε τις πρώτες του εμφανίσεις σε χώρες του εξωτερικού και σταδιακά εισχώρησε και στα ελληνικά δεδομένα. Η άφιξη στις περιοχές Γκάζι, Μεταξουργείο διερευνάται.

Στο πρώτο κεφάλαιο, λόγος γίνεται για τον διαχωρισμό ανάμεσα στις δύο έννοιες του γκραφίτι και της τέχνης του δρόμου. Αναφέρονται τα στοιχεία που τις διαχωρίζουν, καθώς και η ερμηνεία του κάθε όρου ξεχωριστά. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στον κυριότερο ορισμό στον οποίο στηρίζεται όλο το κείμενο, τον «εξευγενισμό», όπως εξίσου και στη συμβολή της τέχνης του δρόμου σε αυτόν, στο πως η ίδια καταφέρνει να ενισχύσει τελικά τη δράση του.

Το δεύτερο κεφάλαιο, ειδικεύεται στις περιοχές όπου σημειώνεται η έρευνα, στο Γκάζι και στο Μεταξουργείο. Πραγματοποιείται ιστορική αναδρομή στους τόπους αυτούς, η οποία εξυπηρετεί στην καλύτερη κατανόηση και αντίληψη των αλλαγών που επέφερε. Παράλληλα, θα εξεταστούν περεταίρω δημιουργικές ενέργειες που αφορούν τον τομέα της τέχνης, ενώ ανάλυση θα γίνει και στη δράση τους (ReMap1,2).

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, γίνεται μια κριτική αποτίμηση η οποία επικεντρώνεται στα αποτελέσματα και στη δράση του φαινομένου. Εάν αυτά ήταν θετικά ή αρνητικά. Επιπρόσθετα, αναλύεται πως η τέχνη του δρόμου προώθησε (ηθελημένα) τον εξευγενισμό και για ποιον λόγο σημειώθηκαν εντάσεις και προστριβές μεταξύ του καλλιτεχνικού κόσμου, σχετικά με την τεχνική και τον σκοπό του, ως εξευγενιστικό εργαλείο.

ABSTRACT

"What is urban gentrification?". "What is the role of art in this urban phenomenon?". "How and in what way is it achieved?" "Does it bring about positive or negative results?"

These questions are a central pillar of this thesis and are put forward for discussion and analysis. The gentrification phenomenon that comes to differentiate the already existing data and the reputation of a place, made its first appearances in foreign countries and gradually penetrated the Greek data as well. Arrival in Gazi, Metaxourgio areas is being investigated.

In the first chapter, we talk about the separation between the two concepts of graffiti and street art. The elements that separate them are mentioned, as well as the interpretation of each term separately. Then, reference is made to the main definition on which the entire text is based, "gentrification", as well as to the contribution of street art to it, to how it ultimately manages to strengthen its action.

The second chapter specializes in the areas where the research takes place, in Gazi and Metaxourgio. A historical review is carried out in these places, which serves to better understand and perceive the changes it brought about. At the same time, creative actions related to the field of art will be further examined, while an analysis will also be made of their action (ReMap1,2).

In the third and last chapter, a critical assessment is made which focuses on the effects and action of the phenomenon. If these were positive or negative. Additionally, it is analyzed how street art (intentionally) promoted gentrification and why there were tensions and frictions between the artistic world, regarding its technique and purpose, as a gentrifying tool.

Πίνακας περιεχομένων

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	3
ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ.....	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	6
ABSTRACT.....	7
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
1.1 Η ερμηνεία των όρων graffiti και street art.....	9,10,11
1.2 «Εξευγενισμός» και η συμβολή της τέχνης του δρόμου.....	11,12,13
2. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ	
2.1 Το δημιουργικό στοιχείο στο Γκάζι και στο Μεταξουργείο.....	13,14,15
2.2: Το Remap στο Μεταξουργείο-Κεραμικός.....	16,17
3. ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ	
3.1 Αποτελέσματα Εξευγενισμού στο Γκάζι και στο Μεταξουργείο.....	17,18,19
3.2 Η τέχνη του δρόμου προώθησε την εξευγενιστική διαδικασία.....	19,20
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	20,21
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	22,23,24
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	25
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	26,27,28,29,30

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία ειδικεύεται στις συνθήκες κατά τις οποίες η τέχνη του δρόμου (street art) και η τέχνη του γκραφίτι (graffiti) διεισδύει εντός των χωρικών, πολεοδομικών πλαισίων ενός τόπου κι επιφέρει σημαντικές αλλαγές. Η εργασία διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η τέχνη του δρόμου, αν και εξ ορισμού μη-αδειοδοτημένη παρέμβαση στο δημόσιο χώρο, συνεισφέρει συνειδητά ή ακούσια στον εξευγενισμό μιας περιοχής. Επιπρόσθετα, επικεντρώνεται σε περιοχές όπως του Ψυρρή, το Γκάζι και το Μεταξουργείο – Κεραμικός στην Αθήνα και εδραιώνεται μεθοδολογικά στην επισκόπηση σχετικής βιβλιογραφίας, καθώς και στην ανάλυση συγκεκριμένων παρεμβάσεων στις παραπάνω περιοχές με βάση την χρήση προσωπικού τεκμηριωτικού φωτογραφικού υλικού μέσω επιτόπιας έρευνας.

1.1 Η ερμηνεία των όρων graffiti και street art.

Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε έρθει αρκετές φορές σε επαφή με κάποια μορφή τέχνης του δρόμου, άλλοι απλώς αντικρύζοντας τη και άλλοι δημιουργώντας τη. Η τέχνη του δρόμου ή αλλιώς street art, χαρακτηρίζεται από εντυπωσιακά έργα μιας εναλλακτικής ζωγραφικής η οποία συναντάται σε υπαίθριους και δημόσιους χώρους στους οποίους προσδίδουν μια αισθητική άποψη. (βλ. εικ.1). Η κατανόηση και ο ορισμός της τέχνης του δρόμου, όπως την κατανοούμε σήμερα, ξεκινά ως υποείδος της τέχνης του γκράφιτι, που, ωστόσο, συχνά διασταυρώνεται και δανείζεται η μία μορφή τέχνης από την άλλη. Η τέχνη του δρόμου προέρχεται άμεσα από την τέχνη του γκράφιτι, η οποία καθιερώθηκε ως τέτοια στη Νέα Υόρκη τις δεκαετίες του 1970 και 1980 (Lewisohn, 2008). Αν και καλλιτέχνες του γκράφιτι αποκτούν εμπειρία πειραματιζόμενοι με μορφές μη-αδειοδοτημένης παρέμβασης, δεν θεωρούν ότι το έργο τους καταστρέφει δημόσια ή ιδιωτική περιουσία, αλλά μάλλον το βλέπουν ως το να δίνουν φωνή στους κοινωνικά αποκλεισμένους (Howze, 2008), ομορφιά σε μια αντιαισθητική τοποθεσία ή να αναπτύσσουν την ταυτότητά και αυτοέκφραση τους μέσα από ένα ψευδώνυμο (Othen-Price, 2006). Το γκραφίτι συνδέεται με συνθήματα, τα οποία εξυπηρετούν στη γνωστοποίηση σημαντικών προβλημάτων της κοινωνίας,

που συχνά αναφέρονται σε κοινωνικά, ταξικά, πολιτικά ακόμη και περιβαλλοντικά ζητήματα. Οι δημιουργοί τους, που συνήθως προέρχονται από εργατικές τάξεις και από υποβαθμισμένες ορισμένες φορές, πληθυσμιακές ομάδες διαμαρτύρονται για όλα αυτά τα ζητήματα και επιζητούν την άμεση επίλυσή τους. Η κοινωνική διάσταση του γκράφιτι είναι εμφανής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του tagging, δηλαδή η χρήση γρήγορων στην εκτέλεση, στυλιζαρισμένων και συνήθως δυσανάγνωστων υπογραφών που αποτελούνται από γράμματα ή/και αριθμούς (Gomez, 1993), μια «κοινωνική πρακτική» κατά την οποία, η γραφή έχει πρόθεση και νόημα, επιτρέποντας σε έναν μεμονωμένο καλλιτέχνη γκράφιτι την ευκαιρία να διαμορφώσει μια ταυτότητα, ανήκοντας σε μια συγκεκριμένη κοινότητα, ομάδα, συμμορφούμενος όμως με ένα σύνολο κανόνων και κωδίκων (Curwen και MacGillivray, 2007). Η απήχησή του στη νεολαία έγκειται στην καινοτομία στην χρήση της τυπογραφίας ως γλώσσα και οπτική αναπαράσταση.

Η τέχνη του δρόμου είναι μια περιεκτική πολυποίκιλη καλλιτεχνική πρακτική σε αστικό σκηνικό, που διαφορετικά από ότι γλυπτά, αγάλματα και καλλιτεχνικές εγκαταστάσεις σε πάρκα και πλατείες, τα οποία έχουν γίνει κατόπιν συνεννόησης με την πολιτεία ή άλλον φορέα, αποτελεί μια εξίσου μη-αδειοδοτημένη καλλιτεχνική πρακτική, όπως και το γραφίτι (Παπανικολάου 2022). Τα έργα που δημιουργούνται είναι εικόνες κι έχουν τη μορφή μεγάλων τοιχογραφιών με καμβά τους τους κενούς τοίχους κτιρίων. Η τέχνη του δρόμου, σε αντίθεση με την πλειονότητα της τέχνης του γκράφιτι, ποικίλλει ως προς τα μέσα που χρησιμοποιούνται. Εκτός από τα σπρέι, τα μόνιμα στυλό ή τους μαρκαδόρους που συνήθως χρησιμοποιούν οι καλλιτέχνες γκράφιτι, οι καλλιτέχνες του δρόμου έχουν το ελεύθερο να συμπεριλάβουν οποιοδήποτε μέσο εξυπηρετεί καλύτερα το καλλιτεχνικό τους στυλ. Οι δραστηριότητες των καλλιτεχνών του δρόμου σε δημόσιους χώρους είναι επίσης μη-αδειοδοτημένες πρακτικές, αλλά, σε αντίθεση με τους γκραφιτάδες, δεν επικεντρώνονται στην απόκτηση του σεβασμού των συνομηλίκων τους και δεν κάνουν χρήση κάποιου εξειδικευμένου κώδικα. Απευθύνονται στο ευρύ κοινό χρησιμοποιώντας εικαστικές γλώσσες κατανοητές από το γενικό κοινό, -όπως τα στένσιλ, οι αφίσες και τα αυτοκόλλητα, μια εργαλειοθήκη που κληρονομήθηκε από τις κουλτούρες του πανκ και του σκέιτ, αλλά και από τη γραφιστική και τη διαφήμιση (Abarca, 2015: 225). Αναλόγως η τέχνη του δρόμου συνδέθηκε και με άτομα που διαθέτουν εικαστική εκπαίδευση και όχι μόνο με αυτοδίδακτους καλλιτέχνες. Η διαφορά μεταξύ γκράφιτι και τέχνης του δρόμου έχει ως αποτέλεσμα να προκαλεί

πολύ διαφορετικές αντιδράσεις από το ευρύ κοινό: το γκράφιτι θεωρείται ως επί το πλείστον ξένο και παρεμβατικό, ενώ η τέχνη του δρόμου είναι γενικά ευπρόσδεκτη λόγω του άμεσου, εύκολα αναγνώσιμου χαρακτήρα της.

Επιπλέον, η τέχνη του δρόμου έχει εξελιχθεί από τις πρώιμες μορφές προκλητικής και συχνά καταγγελτικής εικονογραφίας σε μια πιο εμπορική μορφή τέχνης, ενώ σταδιακά εδραιώθηκε και σε συλλεκτική μορφή τέχνης για ιδιωτικές συλλογές και μουσεία. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η περίπτωση του Banksy και του Shepard Fairey, καλλιτεχνών των οποίων το έργο συλλέγεται σε υψηλές τιμές ή πλαισιώνει επίσημες διαφημιστικές καμπάνιες. Αυτό έχει οδηγήσει την τέχνη του δρόμου στο να λειτουργήσει ως «αξιοθέατο» σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις, όπως το Βερολίνο, το Λονδίνο, το Παρίσι, το Αμβούργο και άλλες που διοργανώνουν δημοφιλείς περιηγήσεις στην τέχνη του δρόμου, με στόχο την προβολή μιας υποτιθέμενα αυθεντικής πλευράς της πόλης, έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται από τοπικούς καλλιτέχνες και δημιουργικούς παραγωγούς. Η τέχνη του δρόμου έχει θεσμοθετηθεί σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια, με εκθέσεις σε γκαλερί και μουσεία, φεστιβάλ τοιχογραφιών, καθώς και ακαδημαϊκά σεμινάρια, να γίνονται συνήθεις.

1.2 Η έννοια του «Εξευγενισμού» και η συμβολή της τέχνης του δρόμου

Η αλλαγή που συνδέεται με την ανάπλαση και αστική ανανέωση παρουσιάζεται στα Μ.Μ.Ε. και στις επίσημες ανακοινώσεις θεσμικών παραγόντων (π.χ. τοπική αυτοδιοίκηση, θεσμοί πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού και εταιρείες εκμετάλλευσης ακινήτων) με θετικό πρόσημο. Ουσιαστικά, όμως, πρόκειται για μια διαδικασία που έχει να κάνει με διαφορετικού τύπου ροές, που σε ορισμένο χρόνο και τρόπο, εμφανίζονται σε κεντρικές υποβαθμισμένες συνοικίες της πόλης: τις εισροές κεφαλαίου (νέες «ανώτερες» χρήσεις) και ανθρώπων με οικονομικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, και εκροές ανθρώπων (χωρίς οικονομική και πολιτική δύναμη) και χρήσεων γης που είτε συντηρούν τον τοπικό πληθυσμό (τοπικά καταστήματα) ή λειτουργούν με την ανοχή του (όπως συνεργεία αυτοκινήτων, οίκοι ανοχής) (Αλεξανδρή 2013: 191). Επομένως, σύμφωνα με την Αλεξανδρή, οι όροι αστική ανάπλαση, αστική ανανέωση και αστική βιωσιμότητα αποτελούν μανδύες επικάλυψης του όρου «εξευγενισμού»

(Αλεξανδρή 2013: 191). Ο πρώτος που σχολίασε το φαινόμενο αυτό και επινόησε την αντίστοιχή του λέξη στην αγγλική «gentrification», για να περιγράψει την κίνηση και τα αποτελέσματα των δημογραφικών αλλαγών εντός των αστικών περιβαλλόντων ήταν η Ruth Glass, το 1964 (Αλεξανδρή 2013:191, Glass 1960). Ο εξευγενισμός είναι ένα σύνθετο φαινόμενο και αναφέρεται στη διαδικασία του αστικού μετασχηματισμού, την κοινωνικό – χωρική αναδιάρθρωση μιας αστικής περιοχής χαμηλού βιοτικού επιπέδου προσδίδοντας νέες χρήσεις και νόημα σε ήδη υπάρχοντες χώρους. Κατά τη διαδικασία εξευγενισμού οι παλαιότεροι και πιο αδύναμοι οικονομικά πληθυσμοί εκτοπίζονται, ταυτόχρονα με την εισαγωγή επενδύσεων και κεφαλαίου, δημιουργώντας συνθήκες επανεπένδυσης στην περιοχή που επιδιώκει τη προσέλκυση ενός νέου κοινού, που θα την κατοικεί, θα έχει τις επιχειρήσεις του σε αυτή και θα την επισκέπτεται (Φασουλόπουλος, 2018:136). Δεδομένου ότι η χρήση του όρου εξευγενισμός έχει προσλάβει αρνητική χροιά, το κράτος και οι επενδυτές προτιμούν όρους όπως η αστική αναγέννηση, ανάπλαση ή ανανέωση για να περιγράψουν ουσιαστικά το πρόγραμμα/σχέδιο επανακατοίκησης του κέντρου της πόλης από μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Παραδείγματος χάρη, ενώ στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ, 2021) δίνεται έμφαση στην «σύγχρονη θεώρηση της διαδικασίας αστικής ανάπλασης», κινήσεις πολιτών φαίνεται να υιοθετούν διαφορετική αντίληψη για έννοια της αστικής ανάπλασης, καθώς στην ιστοσελίδα της Επιτροπής για τη διάσωση του Ελαιώνα, η «ανάπλαση» χαρακτηρίζεται ως περιβαλλοντοκτόνα, αντι-κοινωνική και αντισυνταγματική (Αλεξανδρή 2013:192).

Λόγω της αξίας που προσέλαβε η τέχνη του δρόμου ως μέσο προβολής του άτυπου πολιτιστικού δυναμικού μιας αστικής περιοχής, αποτέλεσε σημαντικό μέσο ανάπλασης και ανανέωσης. Όπως αναφέρει ο Abarca, οι καλλιτέχνες είχαν πάντα κεντρικό ρόλο στον εξευγενισμό, «παίζοντας το ρόλο τόσο των δραστών όσο και των θυμάτων». Είναι από τους πρώτους εποίκιστές των υποβαθμισμένων περιοχών, όπου τα φθηνά ενοίκια τους επιτρέπουν να δημιουργήσουν εργαστήρια εργασίας και εναλλακτικούς πολιτιστικούς χώρους παρουσίασης του έργου τους. Αναλόγως, στα μάτια της μεσαίας τάξης, η παρουσία τους «καθαρίζει» συμβολικά την εχθρική εικόνα της περιοχής και της προσδίδει μια πολιτιστική και μποέμικη ταυτότητα (Abarca, 2015: 227).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περιοχή Wyndwood, μία βόρεια γειτονιά του κέντρου του Μαϊάμι στην οποία αναπτύχθηκε ένα τεράστιο κέντρο τεχνών

και αποτέλεσε «ιερό» τόπο για σύγχρονους καλλιτέχνες, εικαστικούς, τοπικούς και μη. Ξεκίνησε ως μια υποβαθμισμένη και κακής φήμης γειτονιά και εκτυλίχθηκε στη πάροδο του χρόνου σε μια από τις πιο δημιουργικές. Την ίδια στιγμή οι τιμές των κατοικιών και των χώρων που διατίθενται προς ενοικίαση ή αγορά, ακριβαίνουν και επομένως γίνονται περιζήτητες από ένα ανώτερο οικονομικά, αγοραστικό κοινό. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο εκτυλίσσεται και αποτυπώνεται η κοινωνική αδικία στην πόλη με όχημα τον εξευγενισμό, αποτελεί επιπλέον ένδειξη του τρόπου με τον οποίο νεοφιλελευθεροποιείται ο χώρος (Harvey 1989), και έτσι οι θεωρίες του «εξευγενισμού» αποκτούν διαφορετική υπόσταση ανάμεσα στις θεωρίες που αναπτύσσονται για το κέντρο της πόλης.

2. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

2.1 Το δημιουργικό στοιχείο στο Γκάζι και στο Μεταξουργείο

Το φαινόμενο του εξευγενισμού δεν άργησε να κάνει την εμφάνισή του και στα δεδομένα της Ελλάδας και πιο συγκεκριμένα της Αθήνας. Πιο συνοπτικά, η διαδικασία του εξευγενισμού έλαβε χώρα σε περιοχές όπως του Ψυρρή, το Γκάζι και το Μεταξουργείο – Κεραμικός. Το Γκάζι, στα πρώτα χρόνια εποίκισής του, αποτελούσε μια υποβαθμισμένη περιοχή, με έντονη παρουσία του βιομηχανικού στοιχείου. Στη περιοχή το 1960, ιδρύθηκε το εργοστάσιο Φωταερίου, που θα αποτελέσει κομβικό σημείο τα επόμενα χρόνια στη διαδικασία ανάπλασής του. Τα χαμηλά ενοίκια και ο χαμηλής ποιότητας τρόπος ζωής, συνεπαγόταν με την ύπαρξη πιο αδύναμων οικονομικά, κοινωνικών ομάδων, που διέμεναν εκεί. Στα επόμενα χρόνια, το 1984, αποφασίστηκε να δοθεί τέλος στη λειτουργία του, καθώς η δράση του χαρακτηρίστηκε βλαβερή. Στις αρχές του 1990, αρχίζει η αναβάθμιση του Γκαζιού με τη δημοσιοποίηση μιας «οικονομοτεχνικής έρευνας για την ανάπλαση του», το 1992 (Αυδίκος,, 2014:141). Ταυτοχρόνως το ίδιο χρονικό διάστημα, άρχισαν να δημιουργούνται νέοι τόποι αναψυχής και κέντρα διασκέδασης, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να εισρέουν νέα ρεύματα πιο ευκατάστατων και ελεύθερων ιδεολογικά, ανθρώπων στο Γκάζι. Χάρη στη δημιουργία επίσης χώρων διασκέδασης μπαρ και club, άρχισε η περιοχή να γίνεται πιο επιθυμητή και σε ΛΟΑΤΚΙ κοινότητες. Η παρουσία τους και η ανοιχτόμυαλη κουλτούρα τους, στάθηκε αρωγός για την προσέγγιση καλλιτεχνών και ανθρώπων που

παρουσίαζαν έντονο ενδιαφέρον προς την όλη αυτή εναλλακτική, διαφορετική κουλτούρα της περιοχής. Πολλοί από αυτούς εκμεταλλευόμενοι τα χαμηλά μέχρι τότε ενοίκια, άρχισαν να εγκαθίστανται σε αυτή, μεταφέροντας από τα καλλιτεχνικά τους στούντιο μέχρι και επιλέγοντας τη, ως τόπο κατοικίας. Το στοιχείο του πολιτισμού σταδιακά γινόταν όλο και πιο φανερό. Πολιτιστικοί σύλλογοι, γκαλερί, θέατρα και ομάδες χορού άρχισαν να εμφανίζονται στο Γκάζι συμβάλλοντας στην αναβάθμιση αυτής της άλλοτε δυσφημισμένης περιοχής. Το 1999 η μετατροπή του πρώην εργοστασίου στο πολιτιστικό κέντρο «Τεχνόπολις» δημιούργησε ελπίδες και προσδοκίες για μια ακόμη μεγαλύτερη πολιτισμική, κοινωνική και οικονομική άνθηση (βλ. εικ.2). Άλλα σημαντικά έργα που επηρέασαν τη περιοχή, κάνοντάς τη πιο προσβάσιμη σε μεγαλύτερο κοινό είναι η δημιουργία του σταθμού Κεραμεικός, το 2007 και η ανάπλαση της πλατείας του Γκαζίου (Αυδίκος, 2014:144). Ωστόσο ακόμη η δημιουργία έργων που έγιναν στην ευρύτερη περιοχή, όπως του μουσείου Μπενάκη, το 2003, διαδραμάτισε έναν επίσης πολύ σημαντικό ρόλο για την πολιτισμική της ανέλιξη. Ο αρχιτέκτονας Πάνος Δραγώνας αναλύει και επεξηγεί, πως εξελίχθηκε όλη η διαδικασία εξευγενισμού από τα πιο πρώιμα έως και τα τελικά της στάδια. Τονίζει τότε αυτή έφτασε στην κορύφωσή της και τότε άρχισε να γίνεται βραδυκίνητη αναφέροντας, ποιοι λόγοι συντέλεσαν σε αυτό (Δραγώνας, 2009). Συνοψίζοντας, στη διαδικασία του εξευγενισμού της συγκεκριμένης περιοχής, συνέβαλε καθοριστικό παράγοντα το επενδυτικό κεφάλαιο που αξιοποιήθηκε, οι νέοι χώροι που δημιουργήθηκαν και το ποιόν των ανθρώπων που άρχισε να προσελκύει. Στη πάροδο των χρόνων, συνεχίζεται η εξέλιξη του Γκαζιού με τη δημιουργία ακόμη περισσότερων πολιτισμικών χώρων και χώρων εστίασης και διασκέδασης. Ο χαρακτήρας της περιοχής, κατόπιν της εξευγενιστικής διαδικασίας, δεν παραμένει ίδιος με εκείνα τα χρόνια.

Εξίσου με το Γκάζι και το Μεταξουργείο, αποτελεί ακόμη μια σημαντική περίπτωση εξευγενισμού που κατάφερε να αλλάξει το παλιό υποβαθμισμένο προφίλ της περιοχής και να το αναβαθμίσει. Η περιοχή παλαιότερα ήταν γνωστή για τις βιομηχανίες, τις βιοτεχνίες, τις αποθήκες και τα μηχανουργεία που διατηρούσε. Όπως και το Γκάζι που πήρε το όνομα του από το εργοστάσιο παραγωγής φωταερίου, έτσι και το Μεταξουργείο πήρε το δικό του όνομα από το πολύ φημισμένο εργοστάσιο μεταξουργίας που βρισκόταν στην ιδιοκτησία της οικογένειας Δουρούτη, το οποίο λειτούργησε από το 1854 έως το 1875. Η χαμηλής ποιότητας ζωή, που προσέφερε η περιοχή στους κατοίκους της, όπως και στη περίπτωση του Μεταξουργείου,

οφείλονταν πέρα από τον βιομηχανικό χαρακτήρα και σε άλλου είδους παράγοντες. Ο Βλάσης Κακούρης επικεντρώνεται στη περιοχή του Μεταξουργείου σχετικά με το θέμα του εξευγενισμού που προκύπτει μέσω της τέχνης. Ξεκινάει κάνοντας ιστορική αναδρομή στη περιοχή, πως ήταν πριν, κατά την άφιξη του εξευγενισμού και μετά. Ποιοι ήταν οι λόγοι που διέθετε κακή φήμη και τι άλλαξε με την άφιξη του πολεοδομικού φαινομένου (Kakouris, 2014). Χώροι όπως οίκοι ανοχής, και εγκαταλελειμμένα κτίρια, τα οποία λειτουργούσαν ως στέκι παράνομων διενεργειών, δυσχεραίνουν τη φήμη του Μεταξουργείου ως ασφαλή περιοχή (βλ. εικ. 3,4).

Στα μέσα του 1990, η περιοχή άρχισε να γίνεται αντικείμενο μελετών αστικής ανάπλασης και τότε ήταν που άρχισε να επιτελείται μια διαδικασία εξευγενισμού σε αυτή, με έντονο το πολιτισμικό της στοιχείο (Αυδίκος, 1014:149). Τα χαμηλά ενοίκια στην περιοχή προκύπταν λόγω της υποβάθμισης της περιοχής και της κακής φήμης που διέθετε, καθώς δεν αποτελούσε ελκυστική τοποθεσία για να ζήσει κανείς, ή να μεταφέρει την επιχείρησή του. Ήταν επομένως φυσικό συνεπακόλουθο η πτώση της αξίας και των τιμών των χώρων, προς αγορά ή ενοικίαση, δημιουργώντας ένα ελκυστικό κριτήριο επένδυσης στο κοινό. Εκμεταλλευόμενοι τα χαμηλά ενοίκια, που χαρακτήριζαν την περιοχή, η εύκολη προσβασιμότητα σε αυτή καθώς η τοποθεσία της η οποία βρίσκεται πολύ κοντά στο κέντρο, ακόμη και ο μεγάλος αριθμός άδειων χώρων και παλαιών βιοτεχνιών της, την έκαναν περιζήτητη από διάφορες θεατρικές ομάδες που εγκαταστάθηκαν, εκμεταλλευόμενοι όλους τους παραπάνω λόγους. Ταυτοχρόνως άρχισαν να εισρέουν κι άλλες ομάδες καλλιτεχνών στο Μεταξουργείο οι οποίες απαρτίζονταν από μουσικούς χορευτές και εικαστικούς, μεταφέροντας τα καλλιτεχνικά στούντιο τους στη περιοχή. Εκθεσιακοί χώροι, γκαλερί, εργαστήρια χορού και ζωγραφικής όπως και διάφορες άλλες επιχειρήσεις έκαναν την εμφάνισή τους, αναβαθμίζοντας τη ακόμη περισσότερο. Το καλλιτεχνικό στοιχείο και η εναλλακτική κουλτούρα που πρόσδιδε, άρχισε να γίνεται όλο και έντονη μέσα στα επόμενα χρόνια και να υιοθετείται μέχρι και από χώρους εστίασης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αυδίκος: «Η δημιουργία των ‘εναλλακτικών’ καφενείων που ξεκίνησε το 2006-2007, αποτελούσε στέκι των ανθρώπων της τέχνης» (Αυδίκος, 2014: 149). Επιπρόσθετα το 2010, γίνεται η μετατροπή του εργοστασίου του Μεταξουργείου σε πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων. Συνοψίζοντας, το φαινόμενο του εξευγενισμού στη περιοχή, σημειώνεται σταδιακά και με πιο αργούς ρυθμούς από το Γκάζι. Το πολιτισμικό στοιχείο, το οποίο με την πάροδο των χρόνων άρχισε να γίνεται όλο και πιο έντονο,

έδωσε μια νέα πνοή στη περιοχή και κατάφερε να αντιστρέψει την μέχρι τότε υποβάθμισή της.

2.2: Η ιδιωτική πρωτοβουλία του Remap στο Μεταξουργείο-Κεραμεικός

Μια από τις πιο διαδεδομένες δημιουργικές πρωτοβουλίες που έλαβαν τόπο στη περιοχή του Μεταξουργείου και του Κεραμικού, ενισχύοντας το αστικό αυτό φαινόμενο του εξευγενισμού, είναι το πρόγραμμα ΜΚΟ ReMapKM (Αυδίκος, 2014:155). Το πρόγραμμα αυτό, δημιουργήθηκε το 2007, με τη βοήθεια και συνεισφορά της μεσιτικής εταιρίας Oliaros, η οποία μέχρι το χρονικό αυτό διάστημα διαθέτε στην κατοχή της εξήντα πέντε ακίνητα. Η Oliaros, αποτελεί εταιρεία ανάπτυξης ακινήτων και αποτέλεσε τη πρώτη οργανωμένη προσπάθεια αναβάθμισης των πιο υποβαθμισμένων περιοχών του κέντρου. Επενδύει σε αναπλάσεις, σε παλαιά κτίρια και κοινόχρηστους χώρους και έχει ήδη στο χαρτοφυλάκιο της μεγάλο αριθμό ακινήτων (βλ. εικ. 11). Το ενδιαφέρον της εταιρείας έχει κεντρίσει η περιοχή του Μεταξουργείου, όπου την ενδιαφέρει η ανάπτυξη του συνολικού συμβολικού κεφαλαίου της περιοχής (βλ. εικ. 10). Ο κύριος στόχος του ήταν να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στην τοπική πολιτιστική παραγωγή και στην σύγχρονη τέχνη με την προοπτική και να καταφέρει τελικά να δημιουργήσει τη δική της πολιτισμική εικόνα για το Μεταξουργείο. Η νέα αυτή και πολλά υποσχόμενη πρόταση, διοργανώνεται κάθε δύο χρόνια στις περιοχές αυτές οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ιδιαίτερη και ενδιαφέρουσα καλλιτεχνική τους αρχιτεκτονική, η οποία εκτός ότι πρωταγωνιστεί, αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την υλοποίησή των καλλιτεχνικών αυτών ενεργειών. Η δράση της εντοπίζεται στην συλλογή και προβολή εκθέσεων, έργων κι εγκαταστάσεων που διενεργούνται συνήθως σε χώρους που έχει στην κατοχή της η εταιρεία. Οι χώροι αυτοί είναι είτε γκαλερί, είτε εγκαταλελειμμένα κτίρια, είτε διαφόρων ειδών άλλα ακίνητα. Στην καλλιτεχνική αυτή εκδήλωση το κοινό που ενδιαφέρεται να συμμετάσχει καλείται, με τη βοήθεια και χρήση χαρτών γειτονιάς, να περιηγηθεί ανάμεσα στα κτίρια και στους δρόμους της περιοχής ώστε να εντοπίσει τα εκθέματα. Ως αποτέλεσμα αυτού είναι η δημιουργία συνθηκών ανά - χαρτογράφησης της περιοχής (Παπανικολάου, 2022:315). Η ευρηματική αυτή κίνηση θέασης έργων και άμεσης συμμετοχής του κοινού, συγκεντρώνει το ενδιαφέρον πολλών ανθρώπων της τέχνης, καλλιτεχνών και

ιστορικών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, να συμμετέχουν στις εκδηλώσεις που διενεργούνται.

Το ReMap 2 έρχεται με ποιο εμπλουτισμένο πρόγραμμα καλλιτεχνικών δράσεων, με περισσότερες από 40 συμμετοχές, έχοντας ως κύριο σκοπό να αναδείξει για μια ακόμη φορά το καλλιτεχνικό υπόβαθρο του χώρου. Το καλλιτεχνικό ενδιαφέρον συγκεντρώνεται γύρω από την περιοχή καθώς αποτελεί ακατέργαστο «διαμάντι» και διακρίνεται για το ότι διατηρεί τον αυθεντικό της χαρακτήρα. Ακολουθώντας αυτό εξιτάρει ακόμη μεγαλύτερο πλήθος καλλιτεχνών να έρθουν στη περιοχή και να μεταφέρουν τα έργα και τις συλλογές τους. Επιπρόσθετα η παρουσίαση των έργων που συμμετείχαν στο δεύτερο ReMap, σε σύγκριση με το πρώτο, έλαβε τόπο σε 80 διατηρητέα κτίρια (Αυδίκος, 2014:157-157). Οι γκαλερί που συμμετείχαν ανέρχονταν σε 19, ενώ το ένα τρίτο αυτών προέρχονταν από το εξωτερικό. Αρκετές ενδιαφέρουσες δράσεις συντελέστηκαν με κύρια επιδίωξή τους να εντοπίσουν και να ερευνηθούν την άτυπη σχέση, ανάμεσα στους κατοίκους της περιοχής και στην καλλιτεχνική παραγωγή που διαθέτει. Τα όρια και οι λεπτές διασυνδέσεις ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες γίνονται αντλία έμπνευσης και νέας δημιουργίας. Μια ακόμη σημαντική δραστηριότητα που σημειώθηκε ονομάζεται «Amateur Bicyclism» και αποτελεί μια ποδηλατική καλλιτεχνική περιήγηση στην πόλη της Αθήνας. Σκοπός αυτής είναι για μια ακόμη φορά η ανά - χαρτογράφηση της περιοχής. Οι περιηγητές με τη βοήθεια και την χρήση ειδικών χαρτών καταφέρνουν να εντοπίζουν τα εκθέματα που θέλουν, έχοντας ως μέσο μεταφοράς το ποδήλατο. Ακόμη, τα ποδήλατα που χρησιμοποιήθηκαν, κατασκευάστηκαν από Έλληνες καλλιτέχνες, ολοκληρώνοντας έτσι στο μέγιστο την ευφάνταστη κι έξυπνη καλλιτεχνική πρωτοτυπία.

3. ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

3.1 Αποτελέσματα Εξευγενισμού στο Γκάζι και στο Μεταξουργείο

Πολλές είναι οι αρνητικές επιπτώσεις του εξευγενισμού και στις δύο περιοχές. Στο Γκάζι όπως και στο Μεταξουργείο, οι κάτοικοι που διέμεναν πριν το πρόγραμμα εξευγενισμού διαχωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες (Φασουλόπουλος, 2018:136-138,

265-266). Η πρώτη κατηγορία απαρτίζεται από αυτούς που αποφάσισαν να τις εγκαταλείψουν, επιλέγοντας να μείνουν σε κάποια άλλη περιοχή της Αθήνας. Τα σπίτια που είχαν στην ιδιοκτησία τους αποφάσισαν να τα ενοικιάσουν σε υψηλότερες τιμές από την πραγματική τους αξία. Άλλοι πάλι ιδιοκτήτες αποφάσισαν να αυξήσουν τα ενοίκια των χώρων που έθεταν προς ενοικίαση με αποτέλεσμα να δυσκολεύουν τις συνθήκες διαβίωσης για τους ανθρώπους που ήδη διέμεναν σε αυτούς. Οι άνθρωποι αυτοί σε μεγάλο ποσοστό ήταν οικονομικοί μετανάστες είτε ανήκαν στην εργατική τάξη που πάσχιζε να επιβιώσει (Αλεξανδρή 2014:5). Υπάρχουν αναφορές στον εκτοπισμό που βίωσαν μετανάστες και ευάλωτα οικονομικά στρώματα κατοίκων με την αύξηση των ενοικίων μέχρι και το 2008, προτού επέλθει η κρίση και μειωθούν πάλι. Αρκετοί από αυτούς απομακρύνθηκαν με έμμεσο ή άμεσο τρόπο. Ο πιο διαδεδομένος τρόπος απομάκρυνσής τους ήταν η επιβολή συντριπτικά μεγαλύτερου ενοικίου, σκόπιμα, ούτως ώστε να μην καταφέρουν να το πληρώσουν οι κάτοικοι και να αποφασίσουν να αποχωρίσουν. Άλλοι εκδιώχτηκαν από τις οικίες τους ακόμη με τη χρήση βίας (Αλεξανδρή 2013:204).

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι ιδιοκτήτες οι οποίοι πούλησαν τα σπίτια τους σε μεσιτικές εταιρίες, οι οποίες είχαν αρχίσει να κάνουν έντονη την εμφάνιση τους, σημειώνοντας μεγάλη επενδυτική και αγοραστική κινητικότητα εκείνη τη περίοδο. Οι εταιρίες αυτές εκμεταλλεύτηκαν διάφορες αγοραστικές ευκαιρίες ακινήτων και οικοπέδων σε χαμηλές τιμές, τα οποία στη πορεία μετέτρεψαν σε πολυκατοικίες διαμερίσματα, οικόπεδα και loft, που αποτελούσαν τάση εκείνη τη περίοδο. Τα loft διαμερίσματα, αποτελούν ευρύχωρους ενιαίους χώρους. Συνήθως προέρχονται από βιομηχανικούς ή εμπορικούς χώρους που δεν χρησιμοποιούνταν και μετατράπηκαν σε τέτοιου είδους εναλλακτικές οικίες. Επιπλέον, χαρακτηρίζονται από τις ψηλές οροφές και τα μεγάλα παράθυρα που διαθέτουν. Η τάση των loft διαμερισμάτων προήλθε από το εξωτερικό και συγκεκριμένα τη Νέα Υόρκη και συνδέθηκαν άμεσα με τη καλλιτεχνική φύση καθώς πολλοί καλλιτέχνες τα επέλεξαν ως τόπο κατοικίας. Στην Ελλάδα η τάση αυτή άρχισε να εμφανίζεται παράλληλα με τα πρώτα ίχνη του εξευγενισμού στη περιοχή του Μεταξουργείου και του Γκαζιού και επιλεγόταν κυρίως από ανθρώπους της τέχνης. Όλες αυτές οι νέες επενδύσεις που βρισκότουσαν στην ιδιοκτησία των μεγάλων μεσιτικών γραφείων και Real Estate, δεν δημιουργήθηκαν με πλήρη νομοταγή τρόπο, δεν ελέγχονταν και επικρατούσε η ανομία εντός αυτών.

Στη τρίτη και τελευταία κατηγορία ανήκουν οι κάτοικοι οι οποίοι αποφάσισαν να μην εγκαταλείψουν τις οικίες τους, όπως έκαναν αρκετοί άλλοι επιλέγοντας τα προάστια στα οποία θα μπορούσαν πιο ήσυχα να μεγαλώσουν τις οικογένειές τους. Κάποιοι από τους κατοίκους αυτούς υπέστησαν άσχημες ενέργειες και συμπεριφορές, από κυκλώματα και διάφορες ομάδες, προκειμένου να προβούν στην εγκατάλειψη του χώρου όπου διέμεναν. Εκτός από αυτό, πολλοί είναι και οι κάτοικοι που δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στα δεδομένα της περιοχής τους, καθώς με τον εξευγενισμό και την εισροή μεγάλων ρευμάτων κόσμου, δεν αυξήθηκαν μόνο τα ενοίκια αλλά και οι τιμές των υλικών αγαθών, ή της εστίασης. Αρκετές από τις συνήθειες που είχαν οι παλαιότεροι κάτοικοι των περιοχών, περιορίστηκαν σε σημαντικό ποσοστό. Επομένως ο εξευγενισμός πέρα από τις ορατές αλλαγές που επέφερε, έφερε και αλλαγές στην καθημερινότητα και στις συνήθειες πολλών κατοίκων.

3.2 Η τέχνη του δρόμου προώθησε την εξευγενιστική δράση

Σημαντική συνεισφορά στην διαδικασία εξευγενισμού των δύο περιοχών, διαδραμάτισε η παρουσία της τέχνης του δρόμου (Kakouris, 2014). Έλληνες και ξένοι καλλιτέχνες αποφάσισαν να αφήσουν το δικό τους στίγμα, στις περιοχές αυτές με μεγάλες και πολύχρωμες τοιχογραφίες (βλ. εικ. 5,6,7,8,9). Επιπρόσθετα και οι δύο περιοχές, μετατρέπονται σταδιακά σε τουριστικά θέρετρα προσελκύοντας σε μεγάλο ποσοστό επισκεπτών, λάτρεις των τεχνών και της street art.

Η τέχνη του δρόμου, όπως και η τεχνική του γκραφίτι, άρχισαν ολοένα και περισσότερο να επεκτείνονται με δριμύτερους ρυθμούς στην Αθήνα, στη πάροδο του χρόνου. Γνωρίζοντας τις αλλαγές που μπορεί να επιφέρει η πρακτική τους όμως, άρχισαν να γίνονται εργαλεία για τη προσέλκυση νέου αγοραστικού κοινού στις περιοχές όπου εφαρμόστηκαν. Καλλιτέχνες προσλαμβάνονταν να δημιουργήσουν έργα έναντι αμοιβής, που θα επιτελούν τον σκοπό αυτόν. Αυτό το γεγονός οδήγησε σε μεγάλη ρήξη μεγάλες ομάδες καλλιτεχνών μεταξύ τους, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η τέχνη του δρόμου και του γκραφίτι, κινδυνεύει να γίνει ένα με τη μαζική κουλτούρα, ενώ εξέφραζαν με κάθετο ύφος ότι δεν πρέπει να επιτελείται για οικονομικά συμφέροντα καθώς αυτό αλλοιώνει το πραγματικό νόημά της, λέγοντας πως το γκραφίτι πρέπει να είναι παράνομο, ειδικά δεν θα είναι γκραφίτι. (Καραθανάσης 2014: 57,58)

Κάποιοι από τους κυριότερους λόγους που πολλοί καλλιτέχνες οδηγήθηκαν στην επί πληρωμή δημιουργία της τέχνης στον δημόσιο χώρο, είναι η οικονομική κρίση και ανεργία που μαστίζει τον κλάδο των τεχνών. Οι λόγοι αυτοί επομένως συνέβαλαν στην συμβολή και προώθηση του εξευγενισμού λόγω της μεγάλης συνεισφοράς της τέχνης και ιδιαίτερα της street art, άθελά της ή μη. Ωστόσο, η τέχνη του γραφίτι, συγκριτικά με την τέχνη του δρόμου, κατάφερε να διατηρήσει σε μεγαλύτερο βαθμό τον ανατρεπτικό, εναλλακτικό της χαρακτήρα και το αυθεντικό νόημα της δημιουργίας και πρακτικής της. (Καραθανάσης 2014:56) Συμπληρωματικά, έντονη κριτική δέχθηκε και η δημιουργική, εξευγενιστική πρωτοβουλία του ReMap KM από ομάδες καλλιτεχνών και αρχιτεκτόνων, μέσω της οποίας δημιουργήθηκαν καλλιτεχνικά έργα και έργα τέχνης του δρόμου. Οι δημιουργίες αυτές, τοποθετούνταν μέσα σε εγκαταλελειμμένα κτίρια τα οποία κατοικούνταν από αδύναμες οικονομικά και κοινωνικά πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τους χώρους αυτούς προκειμένου να γίνει αυτή η καλλιτεχνική εκδήλωση, χωρίς να υπάρξει η κτάλληλη μέριμνα για τις ανθρώπινες ζωές που θα κατέληγαν στον δρόμο. (Γιαννακόπουλος 2010:121) Ο λόγος αυτός αποτέλεσε για μια ακόμη φορά αιτία διαμάχης και σύγκρουσης ανάμεσα σε καλλιτέχνες.

Το φαινόμενο του εξευγενισμού κατάφερε να ευδοκιμήσει και να προωθηθεί, μέσω της μεγάλης συμβολής της τέχνης στην οποία κατά κύριο λόγο στηρίχτηκε, καθώς και στους δημιουργούς της καλλιτέχνες, οι οποίοι είχαν ανάγκη να ασκήσουν την τέχνη τους επί πληρωμή, λόγω των δύσκολων οικονομικών συνθηκών που βιώνει ο κόσμος της τέχνης στην χώρα. Με την προώθηση της εξευγενιστικής διαδικασίας έλαβαν τόπο διαμάχες και εντάσεις στον καλλιτεχνικό κόσμο για το τι σκοπό επιτελεί τελικά η παρουσία της σκόπιμης και επί πληρωμής τέχνης στον δημόσιο χώρο και εάν το αρχικό της νόημα επηρεάζεται μέσω της συμβολής της στον εξευγενισμό.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αβίαστα, λοιπόν, συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο εξευγενισμός ως αστικό φαινόμενο επηρέασε σε σημαντικό ποσοστό τόσο το Γκάζι όσο και το Μεταξουργείο. Η εξευγενιστική διαδικασία εισέβαλλε δραστικά στις περιοχές επιφέροντας ουσιαστικές

αλλαγές στην όψη, στην καθημερινότητα και σε ό,τι αφορά την πολεοδομία και τη δόμηση τους. Ο διαχωρισμός που γίνεται, στην τεχνική του γκραφίτι και στην τέχνη του δρόμου, καθιστά σαφές ότι οι δύο αυτές πρακτικές πρεσβεύουν διαφορετικά στοιχεία, επιτελούνται και εκφράζουν με διαφορετικό τρόπο το νόημα που εμπεριέχουν. Το γκραφίτι, το επιτυγχάνει κυρίως μέσω των συνθημάτων που αναγράφονται ενώ η street art, μέσω του οπτικού έργου που επιτελείται, της εικόνας. Ο εξευγενισμός που λαμβάνει τόπο στις δύο περιοχές, Γκάζι, Μεταξουργείο και αναφέρεται στις νέες χρήσεις γης και στον αστικό ανασχηματισμό μιας υποβαθμισμένης άλλοτε περιοχής, προωθείται εξίσου όπως διαπιστώνεται, μέσω της γενικότερης συμβολής της τέχνης. Οι δημιουργικές δράσεις, τα καλλιτεχνικά έργα και πρωτοβουλίες όπως το ReMap, που λαμβάνουν τόπο έρχονται με τη σειρά τους να το ενισχύσουν σε μεγαλύτερο βαθμό. Ωστόσο, ο κόσμος της τέχνης τείνει να έρχεται σε συχνές διαμάχες και συγκρούσεις σχετικά με την εφαρμογή της τέχνης και τους κινδύνους που ελλοχεύουν, όταν η ίδια επιτελείται για να εξυπηρετεί οικονομικά συμφέροντα και δημιουργείται βάση αυτών. Η εξευγενιστική διαδικασία λοιπόν, μπορεί να καταφέρνει να αλλάζει την φήμη και υποβάθμιση ορισμένων περιοχών αλλά εγείρει και σημαντικά ζητήματα που αφορούν την ηθική και μη, πρακτική της τέχνης στους τόπους όπου εφαρμόζεται ενώ επίσης επιφέρει και σημαντικές αλλαγές σε βιοτικό επίπεδο, πέρα από θετικές και πολλές αρνητικές, που θα αποτελούσε σημαντική παράλειψη να μην γνωστοποιηθούν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αυδίκος, Β. (2014). *Οι πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Γιαννακόπουλος, Κ. (2010), “Ένα κενό μέσα στην πόλη: Χώρος, διαφορά και ουτοπία στον Κεραμεικού και το Γκάζι” , στο *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Γιαννακόπουλος, Κ., Γιαννιτσιώτης, Γ. (επ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σελ. 117-138.

Καραθανάσης Π. (2014) “Τέχνη του Δρόμου: Graffiti, Πολιτική Διεκδίκηση και Δρόμος” στον κατάλογο της έκθεσης *No Respect*, Επιμέλεια Έκθεσης Μαριλένα Β. Καρρά, Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ίδρυμα Ωνάση, σελ. 51-65.

Παπανικολάου, Μ. (2022). *Καλλιτεχνικές πρακτικές στον δημόσιο χώρο της Αθήνας: Η περίπτωση του μη-αδειοδοτημένου γκράφιτι (1985-2020)*. Μη εκδεδομένη διδακτορική διατριβή, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Αθήνα.

Φασουλόπουλος, Κ. (2018). *Εξευγενισμός*. Αθήνα: Εύμαρος.

Glass, R. L. (1960). *London: aspects of change*. No. 3. Λονδίνο: MacGibbon & Kee, 1960.

Abarca, J. (2015). “Graffiti, street art, and gentrification.” *Graffiticity: Visual Practices and Contestations in Urban Space*, Πάτερμπορν: Wilhelm Fink: 221-33.

Lewisohn, C. (2008). *Street Art: The graffiti revolution*. New York: Abrams.

Howze, R. (2008). *Stencil Nation*. Σαν Φραντσίσκο: Manic D Press.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΣΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ

Αλεξανδρή, Γ. (2013). “Ανιχνεύοντας τις τάσεις του «Εξευγενισμού» στο κέντρο της Αθήνας: Η περίπτωση του Μεταξουργείου”, στο Μαλουτάς, Θ., Γ. Κανδύλης, Μ. Πέτρου, Ν. Σουλιώτης (επιμ.), *Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, Αθήνα: ΕΚΚΕ & Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: <https://www.academia.edu/4678508/>

Αλεξανδρή, Γ. (2014). “Urban Studies-Reading between the lines; gentrification tendencies and issues of urban fear in the midst of Athens' crisis.” *Urban Studies*, National Centre for Social Research. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: <https://www.academia.edu/8371601/>

Gomez, M. (1993). “The Writing on Our Walls: Finding Solutions through distinguishing graffiti art from graffiti vandalism.” *University of Michigan Journal of Law Reform*, 26, 633-707.

Curwen, M. S. & MacGillivray, L. (2007). “Tagging as a social literacy practice.” *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 50(5), 354-369.

Harvey D., 1989, From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism”, *Geografiska Annalen: Series B, Human Geography*, 71 (1): 3-17.

Othen-Price, L. (2006). “Making their mark: A psychodynamic view of adolescent graffiti writing.” *Psychodynamic Practice*, 12(1), 5-17.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

Δραγώνας, Π. (31 Δεκεμβρίου, 2009). “Γκάζι: Ο εκλαϊκευμένος εξευγενισμός”. *Wordpress*, Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από [gentrification – Μεταξουργείο, Κεραμεικός \(wordpress.com\)](https://www.gentrification-metaxourgeio.gr/)

Ανώνυμος, “Η ιστορία του graffiti στην Ελλάδα”. (16 Μαρτίου, 2015) *Πρώτο Θέμα*. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από Η ιστορία του graffiti στην Ελλάδα (protothema.gr)

Δρακάκης, Γ. (5 Ιανουαρίου, 2011). “Η Τέχνη του δρόμου”, (*Street Art – Art Magazine*) Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από Η Τέχνη του δρόμου (Street Art) - Art Magazine

Admin, (7 Μαρτίου, 2023). “10 πράγματα που δεν ξέρατε για το Μεταξουργείο”. *World Reader's Digest* Ανακτήθηκε 27 Απριλίου, 2023, Ανακτήθηκε από: <https://www.periodiko.net/>

Gill-Quirke, C. (30 Νοεμβρίου, 2015). “Graffiti: Urban Art as a Gentrifier”. *TheProtoCity.com*, Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: <http://theprotocity.com/graffiti-socio-politically-expressive-gentrification-device/#:~:text=Graffiti%20is%20a%20gentrifier>.

Kakouris, V. ([χ.χ.]). “Metaxourgion/Gentrification/Street art”. [χ.τ.]: [χ.ε.]. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: https://www.academia.edu/7111005/METAXOURGION_GENTRIFICATION_STREET_ART

Muncey, S. (16 Οκτωβρίου, 2014). “Street art and gentrification: Is creativity killed by commerce?” *Visuology*, Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: <http://www.visuology.com/street-art-and-gentrification-is-creativity-killed-by-commerce/>

Hasa, (22 Ιανουαρίου, 2022). “What is the Difference Between Graffiti and Street Art”. *Pediaa.com*, Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: <https://pediaa.com/what-is-the-difference-between-graffiti-and-street-art/>

ΥΠΕΚΑ, Γενική Γραμματεία Χωρικού Σχεδιασμού και Αστικού Περιβάλλοντος, Στρατηγικές Αστικές Παρεμβάσεις. Θεματικός Οδηγός, Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2023, από: <https://ypen.gov.gr/uploads/2021/08>

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ**ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ**

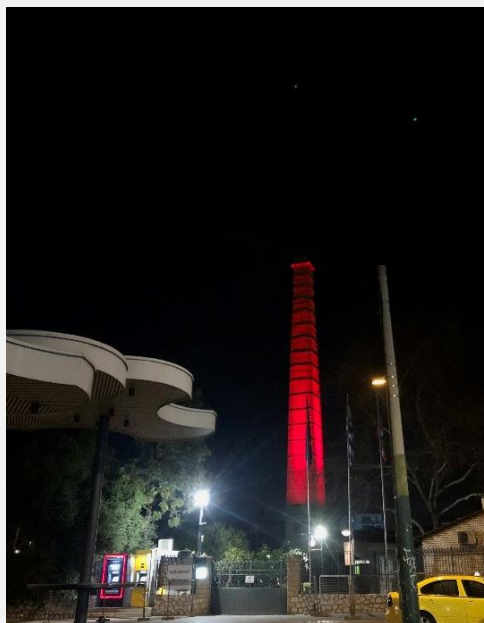
Εικόνα 1. Εγκαταλελειμμένα ακίνητο στο Μεταξουργείο. Εμφανής η παρουσία της τέχνης.	9
Εικόνα 2 Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων, Γκάζι.	14
Εικόνα 3 Γραφικό στενό με εγκαταλελειμμένα κτίρια στο Μεταξουργείο.	15
Εικόνα 4 Εγκαταλελειμμένο ακίνητο στο Μεταξουργείο. Έντονη η προσθήκη τέχνης.	15
Εικόνα 5 . INO. “Freedom For Sale”, Γκάζι. , 2019.	19
Εικόνα 6 INO, "Access Control", Γκάζι 2017	19
Εικόνα 7 SimpleG, "Τόσα πολλά βιβλία. λίγος χρόνος", Μεταξουργείο, 2019	19
Εικόνα 8 INO "Untitled", Μεταξουργείο.....	19
Εικόνα 9 Στενό στο Γκάζι, με έντονη τη παρουσία της τέχνης	19
Εικόνα 10 Πλατεία Αυδή, Μάρτιος 2023	16
Εικόνα 11 Εγκαταλελειμμένο ακίνητο στο Μεταξουργείο, με έντονη παρουσία graffiti. Τοποθετημένη αφίσα με την επικοινωνία του μεσιτικού γραφείου που το διαθέτει προς πώληση.	16

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ

EIKONA 1
Stencil & Tag

EIKONA 2

EIKONA 3
Tag

EIKONA 4
Tag

EIKONA 5
Street Art

EIKONA 6
Street Art

EIKONA 7
Street Art

EIKONA 8
Street Art,
Tag

EIKONA 9
Tag

EIKONA 10

EIKONA 11
Tag